

ԳԴԱԼԸ ԵՒ ԳԴԱԼՆՈՑԸ ՀԱՅՈՑ ՏՕՆԱԾԻՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

ՄԵՐԻ ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ (meryavetisyan1984@gmail.com)

ՄՈՒՏՔ

Յօդուածը տեղեկութիւններ է պարունակում փայտամշակութեան անդոյթների, փայտէ սպասքի համալիրի մաս կազմող գդալների եւ գդալնոցների, դրանց վրայ առկայ զարդամոտիւնների խորհրդի մասին: Փորձ է արուել ներկայացնել գդալի ու գդալնոցի մշակութային նշանակութիւնը, կենցաղավարման առանձնայատկութիւնները, ժողովրդական հաատալիքների հետ կապուած նիւթեր: Օգտագործուել են ազգագրական տարբեր շրջաններին բնորոշ ծէսերի ու ատանդոյթների մասին պատմող տեղեկութիւններ, որոնցում պատկերատւո ներկայացուած են գդալի ու գդալնոցի ծիսական գործառոյթը: Զուգահեռ անդրադարձ է կատարուել նաեւ ժամանակակից սովորոյթներին, որոնք այսօր էլ կիրառու են կենցաղում: Գդալն ու գդալնոցը դիտարկուել են որպէս թանգարանային նմուշ եւ յուշանուէր, ինչը շատ կարեւորում է զբօսաշրջութեան առումով, որպէս հայկական մշակոյթը ներկայացնելու միջոց:

Յօդուածը նպատակ ունի ծանօթացնել հայկական մշակոյթի խոհանոցային սպասքին՝ ծէսի շրջանակներում եւ ազգագրական նիւթը հանրահռչակել: Այն ժամանակագրութեան առումով ընդգրկում է ԺԹ. դարից մինչեւ մեր օրերը: Ուումնասիրութիւնը կատարուել է Հայոց Ազգագրութեան Թանգարանի (ՀԱԹ), Յ. Շարամէբեանի անուան, Փայտարուեստի թանգարանների գդալի, գդալնոցների հաաքածոների եւ ազգագրական նիւթերի հիմամբ:

ՓԱՅՏԱՄՇԱԿՈՒԹԵԱՆ ԱԻԱՆԴՈՅԹՆԵՐ

Փայտամշակութիւնը իր կարեւոր դերն է ունեցել կենցաղի եւ հասարակութեան զարգացման գործում: Չնայած Հայաստանի՝ անտառներով ոչ այնքան հարուստ լինելուն, փայտամշակման արհեստը բաականին տարածուած է եղել թէ՛ գիւղական միջավայրում, որտեղ փայտամշակութիւնը աւելի շատ կենցաղը սպասարկող միջոց էր, թէ՛ քաղաքային միջավայրում, որտեղ նկատելի էր փայտի մշակման բարձր արհեստագիտութիւն: Փայտամշակութեամբ զբաղող վարպետները աշխատում էին յատուկ դազգահների վրայ, որոնց վրայ հնարատր էր ամրացնել փայտը, այնուհետեւ սղոցների, ուրագների, կոկիչների միջոցով պատրաստել կենցա-

ղային իրեր, աշխատանքային գործիքներ, կահույք են¹: Փայտամշակութեան արհեստը ունեցել է ծիսապաշտամունքային որոշակի հաւատալիքներ: Ըստ ժողովրդական հաւատալիքների փայտամշակ արհեստատրների հովանատրը եղել է Հայր Յովսէփը², որի պատուին կատարուել են զանազան ծիսական արարողութիւններ: Փայտամշակութեամբ զբաղող աշակերտին վարպետ օժելու արարողութեան ժամանակ օրհնել են ասելով՝ «Հայր Յովսէփի օրհնութեամբ մեծանաս»: Եղել են նաեւ հմայական որոշ արգելքներ: Օրինակ Չարչարանաց Շաբաթը հիւսնի աշխատանքի համար արգելում է եղել՝ կապում Բրիստոսի խաչափայտի հետ³: Փայտամշակ վարպետի դազգահի վրայ նստելը նոյնպէս արգելուել է. հաւատացել են, որ խէրն ու բարիքը կը պակասի, իսկ Լոռիում մահացող հիւսնի հոգեվարքը թեթեւացնելու համար կրծքին ուրագ են դրել:

Փայտամշակութեան մէջ օգտագործել են գիհենու, բոխենու, թխկենու, հաճարենու, բարդու, տանձենու, խնձորենու, ընկուզենու փայտը, սակայն առաւել կիրառելի էին հումքը այն ծառերի, որոնք ժողովուրդը սրբազան էր համարում: Ըստ ազգագրական նիւթերի, սրբազան ծառ էր համարում փռշին⁴, որը ժողովուրդը կոչել է «սուրբ ծառ», «խաչ ծառ», «դաղդղանի ծառ», այն պատճառով, որ այս ծառատեսակի փայտից պատրաստում էին չարխափաններ: Դժուարամատչելի տեղերում միայնակ աճած ծառերը նոյնպէս սուրբ էին համարում: Սրբացուել են նաեւ այն ծառերը որոնց վրայ արագիւնները բոյն են հիւսել: Համաժողովրդական պաշտամունքի են արժանացել յատկապէս կայծակնահար ծառերը, որոնց մէջ ժողովուրդը առանձնակի զօրութիւն էր նկատում:

ՓԱՅՏԷ ԳԴԱԼՆԵՐ ԵՒ ԳԴԱԼՆՈՅՆԵՐ

Փայտէ գդալներն ու գդալնոցները փայտամշակութեամբ զբաղող արհեստատրների արտադրանքի մաս են կազմում: Գդալը, բանող մասը տեքեանման, տարբեր խորութիւններ ունեցող փորոածքներով, տարբեր երկարութիւն ունեցող բռնակներով, կենցաղում գործածուող, խոհանոցային

¹ Բաբկէն Առաքելեան, *Քաղաքները եւ արհեստները Հայաստանում IX-XIII դդ.*, Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1958, էջ 200-01:

² Ա. Սարգսեան, «Փայտամշակութեան արհեստն եւ արհեստատրական գործիքներին վերաբերող հայոց հաւատալիքները», ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտութիւնների կենտրոն, *Գիտական աշխատութիւններ VII*, «Գիտութիւն» հրատ., Գիւմրի, 2004, էջ 70-5:

³ Ե. Լալայեան, «Ջաւախք», *Ազգագրական հանդէս*, գիրք Բ., 1897, էջ 272:

⁴ Ա. Սարգսեան, «Ծառերի պաշտամունքի դրսեւորումները հայոց հաւատալիքային համակարգում», ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտութիւնների կենտրոն, *Գիտական աշխատութիւններ III*, «Գիտութիւն» հրատ., Գիւմրի 2000, էջ 74:

սպասքի համալիրի մաս կազմող իր է: Գդալները հիմնականում պատրաստում են պտղատու ծառերի, յատկապես տանձենու բնափայտից: Սա բացատրում է միքանի հանգամանքով, նախ պտղատու ծառերի բնափայտը խիտ հիստոածք ունի, ինչի շնորհիվ գդալները առաւել դիմացկուն են դառնում խոնավութեան եւ բարձր ջերմաստիճանի նկատմամբ: Ըստ տեղեկութեան, տանձենու փայտը պարունակում է արծաթի մասնիկներ, որոնց մանրէագերծող յատկութիւնների շնորհիվ գդալի օգտագործումը անվտանգ է համարում: Փայտամշակութեան մէջ նախընտրելի է օգտագործել աշնանը կամ ձմռան սկզբին հատած փայտանիւթը, քանի որ տարուայ այդ եղանակներին օդի խոնավութիւնը հասնում է նուազագոյնի հետեւաբար փայտը աւելի չոր է լինում եւ աւելի քիչ ճաքեր է ունենում, քան արեւի ուղիղ ճառագայթների տակ չորացած փայտը:

Կենցաղում օգտագործուող գդալները որպէս կանոն պարզունակ են, առանց զարդանախշերի, բռնակի վերջը կոր՝ յարմարեցում կախելու համար: Գեղագիտական տեսք հաղորդելու համար երբեմն փորագրման գործիքներով զարդանախշում են գդալների բռնակները: Շատ հազուադէպ են գործածուող մասը զարդանախշ գդալներ, դրանք կամ թանգարանային նմուշներ են, կամ էլ յուշանուէրային տարբերակներ: Գդալները զարդանախշում են երկրաչափական եւ բուսական յօրինուածքներով:

Ազգագրական նիւթը փաստում է, որ մինչեւ Ի. դարի վերջերը գդալները պահում էին գդալնոցների մէջ, որոնք ըստ պատրաստման նիւթի եւ ձեւի բաժանում են միքանի խմբի.- 1) փայտէ արկղեր յիշեցնող, շրջանաձեւ, ուղղանկիւնաձեւ գդալնոցներ, 2) ցանցագործ կամ կարպետագործ եւ հիստած զամբիւղների տեսք ունեցող գդալնոցներ, որոնք հայկական աւանդական բնակելի համալիրի կահաւորման կարելու մաս էին կազմում: Դրանք կախում էին թոնրատան գլխաւոր սիւներից, որպէսզի տեսանելի լինէին թէ՛ տան անդամներին, թէ՛ հիւրերին:

«...Պապից կախուած գդալնոցի մէջ եւ հաշում եմ քսաներկու գդալ, այսինքն այնքան որքան Յովսէփ ամու գերդաստրանի անդամներն են»⁵: Շիրակ վէպից առանձնացուած այս նախադասութիւնը պատկերաւոր նկարագրում է գդալնոցի տան անդամների մարդահամարի իւրայատուկ միջոց լինելը եւ պարունակում էր ճիշտ նոյն թուով գդալներ, որքան անդամ ունէր ընտանիքը: Դերսիմի նահանգում աւանդոյթով՝ երբ ընտանիքում երեխայ էր ծնում, մեծ մայրը հանդիսատրութեամբ մէկ գդալ էր աւե-

⁵ Ա. Գրիգորեան, *Շիրակ, հյրք. 10*, Սովետական գրականութիւն, Երեւան, 1958, էջ 12:

լացնում գդալնոցում եւ բարձրաձայն օրհնում երեխայ ծնող մօրը, ասելով՝ «Քսանը քսանմէկ եղաւ, դուրպան ըլլի էւելցնողին»⁶:

Իսկ երբ ընտանիքում տան անդամի կորուստ էին ունենում, գդալնոցից մէկ գդալ պակասեցնում էին: Այս պարագայում գդալը կրում էր գերդաստանի լիարժէք անդամ լինելու խորհուրդը: Իւրաքանչիւր չափահաս անդամ յատուկ նշանի շնորհիւ ճանաչում էր իր գդալը, իսկ հիւրերի համար առանձին գդալնոց կար, որի գդալների թիւը հաշուառման ենթակայ չէր: Հիւր գնալիս իւրաքանչիւրն իր հետ կարող էր վերցնել իր գդալը⁷: Ըստ Լալայեանի, Ջաւախքի պատմագագագրական շրջաններում եկեղեցիներին նուիրաբերում էին գդալներ, որոնք բաժանում էին հոգեհացի մասնակից անդամներին, իսկ որոշ դէպքերում էլ հոգեհացի գնացողները իրենց հետ վերցնում էին իրենց գդալները, քանի որ մարդիկ խուսափում էին գդալ օգտագործել այն տանը, որտեղ մահ էր եղել, հաւատալով, որ օգտագործելու դէպքում դժբախտութիւնը կը փոխանցուի իրենց ընտանիքներին⁸:

ԳԴԱԼԻ ԵՒ ԳԴԱԼՆՈՅԻ ԶԱՐԴԱՆԱԽՇԵՐԸ

Գդալն ու գդալնոցները զարդանախշում էին եւ զարդանախշերը գդալնոցի գեղագիտական տեսքը ապահովելուց զատ ունէին նաեւ չարխափան նշանակութիւն եւ ուղղակիօրէն կապում էին մեր նախնիների աշխարհընկալման եւ հաւատալիքների հետ: Գդալնոցների վրայ հանդիպող հիմնական զարդանախշերը շրջաններն են⁹, եռանկյինները, հատիկաւոր նախշերը, նոնաձեւ զարդը, որոնց իմաստաբանական վերլուծութիւնը թոյլ է տալիս վերծանել նաեւ գդալնոցի խորհրդանշականութիւնը: Ըստ հայոց մէջ ընդունուած կարծիքի, չար ուժերը չէին կարող շրջանից ներս թափանցել եւ այդ էր պատճառը, որ ծննդկանի եւ երեխայի շուրջը պարանով, կամ գութանի շղթայով օղակում էին, նրանց չարից պաշտպանելու համար: Շրջանի պահպանիչ նշանակութիւնը արտայայտուել է նաեւ հետեւեալ սովորոյթում:-

⁶ Գ. Հալաջեան, «Դերսիմի հայերի ազգագրութիւն», *Հայ ազգագրութիւն եւ բանահիւսութիւն, հիւր.* 5, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան 1973, էջ 120-121:

⁷ Յարութիւն Մարութեան, “Интерьер Армянского народного жилища XIX-XXвв.,” (Հայ ժողովրդական բնակարանի ներսոյթը ԺԹ. երկրորդ կէս-Ի. դարասկիզբ), *Հայ ազգագրութիւն եւ բանահիւսութիւն*, Հայկական ԽՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1989, էջ 135:

⁸ Լալայեան, «Ջաւախք», էջ 314:

⁹ ՀԱԹԻ «Ազգագրութիւն եւ կենցաղ» պահոցում պահպանում է շրջանաձեւ զարդանախշերով, Ի. դարի սկզբով թուագրուող գդալնոց, որի վրայ առկայ շրջանները հաւանաբար սաղմի եւ ծնելիութեան գաղափարի հետ են կապուած, քանի որ գդալնոցը ներկայացնում էր նաեւ տան մօր կերպարը, ում պարտականութիւնն էր ապահովել գերդաստանի նոր անդամի ծնունդը:

Տրնդէզի կրակից առաջացած մոխրով տան երդիկներին շրջաններ էին գծում, չար ուժերից պաշտպանուելու նպատակով¹⁰: Երբեմն էլ չքայլող երեխային կամ անպտուղ կնոջը անց էին կացնում սրբազան համարուող շրջանների միջով, որպէսզի չար ոգիները հեռանան նրանցից: Իսկ ամուսնացած կանայք օղակածել զարդեր էին կրում, որպէս արգասատրութեան խորհրդանիշ¹¹:

Շրջանը նաեւ ժամանակի խորհուրդն ունի, ինչի մասին վկայում են հայերէնի «տարին կլոր» կամ «տարին բլոր» արտայայտութիւնները: Շրջանը, որպէս ժամանակի խորհրդանիշ շատ լաւ արտայայտուել է Ամանորի կլոր տարեհացերում, որոնք ունէին ողջ տարուայ բարեյաջող ընթացքը ապահովող նշանակութիւն: Շրջանը շատ յաճախ նոյնացուել է նաեւ սաղմի, նոր կեանքի սկզբի խորհրդանիշ ձուի հետ, եւ բլորովին պատահական չէ, որ նորահարսերի համար չարխափաններ պտրաստող դարբինները, որպէս կատարած աշխատանքի փոխհատուցում վարձատրում էին ձուերով¹²:

Հատիկաւոր նախշերը ամենատարածուածներից են գդալնոցների եւ գդալների զարդանախշերում: Այն կապուած էր հացահատիկային մշակաբոյսերով հարուստ Հայկական Լեռնաշխարհին բնորոշ ցորենի պաշտամունքի հետ: Ցորենի հատիկը եւ առհասարակ հատիկը կապուած էր արգասատրութեան եւ որդեծնութեան գաղափարին: Հատիկի մէջ ամփոփուած էր նաեւ առատութեան, բազմանալու, շատանալու իմաստը եւ այդ էր պատճառը, որ նորահարսի կօշիկների մէջ ցորենի հատիկներ էին լցնում, իսկ մազերի հետ հատիկի ձեւ ունեցող ընդեղէնի շարեր էին հիւսում, որպէս արգասատրութեան խորհրդանիշ: ՀԱԹԻ մշտական ցուցադրութիւնում ցուցադրուող, ԺԹ. դարի վերջով թուագրուող գդալնոցի եզրերը երիզուած են փորագրման արհեստագիտութեամբ արուած սուրանկին եռանկյուններով: Սուր անկիւնը ներքեւ ուղղուած եռանկյունու նախշը թէ՛ տարազի համալիրում, թէ՛ սպասքի համալիրում եւ առհասարակ հայկական զարդարուեստում խորհրդանշում է կնոջը: Օրինակ Սիւնիք-Արցախում ամուսնութիւնից յետոյ կնոջ գլխի յարդարանքը առանձնապէս կարեւորում էր եւ անպայման համադրում եռանկյունաձեւ քունքակախիկներով, գլխաշորերով¹³:

¹⁰ Ս. Մկրտչեան, *Տօներ*, «ԳԱՍԴՐԻՆՏ» հրատ., Երեւան, 2010, էջ 48:

¹¹ Ա. Ստեփանեան, Հայ ժողովրդական տարազի զարդանախշերը, *Հայ ազգագրութիւն եւ բանահիւսութիւն, հպր.* 22, Հայկական ՍՍԴ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1955, էջ 48-49:

¹² Ա. Թադեոսեան, «Դարբինը հայոց ծիսակարգում», *Հայ ազգագրութիւն եւ բանահիւսութիւն, հպր.* 23, ՀՀ ԳԱ «Գիտութիւն» հրատ., Երեւան, 2007, էջ 139-40:

¹³ Ս. Պօղոսեան, «Սիւնիքի տարազը», *Աւանդոյթներ եւ արդիականութիւն. (Սիւնիքի կրթութեան եւ մշակոյթի օջախ, Գորիսի Պեպական Համալսարանի հիմնադրման 50ամեակի նուիրուած գիտաժողովի նիւթեր)*, Երեւան, 2019, էջ 216-24:

Վանում կանայք ամուսնանալիս գլուխը յարդարում էին եռանկիւնաձեւ գլխաշորով, քունքամասերը՝ եռանկիւնաձեւ կախիկներով: Յատկապէս գլխի յարդարանքին բնորոշ են եղել եռանկիւնի կտաւ: Գլխաշորերը, կանաչ կամ կարմիր մետաքսեայ եռանկիւնաձեւ ականջակալները: Իսկ եռանկիւնու առկայութիւնը գդալնոցի վրայ պայմանաւորուած է նրանով, որ գդալնոցը նոյնացուել է կնոջ կերպարի հետ:

ՀԱՐԺի «Ազգագրութիւն եւ կենցաղ» պահոցի գդալնոցների հաւաքածուի մէջ առկայ է Ի. դարի սկզբով թուագրուող գդալնոց, որի գլխամասը նոան տեսք ունի: Նոան խորհրդանշականութիւնը լաւագոյնս արտայայտուած է հարսանեկան ծիսաշարում, որպէս արգասաւորութեան խորհրդանիշ: Պատահական չէ, որ փոքրիկ խաչով զարդարուած նուռը ամրացնում էին փեսացուի գլխարկին՝ ի նշան արգասաբերութեան: Նուռն իր կառուցուածքով առնչակցում է նաեւ տոհմի, գերդաստանի գաղափարի հետ, որն իր ներսում պահում է գերդաստանի անդամներին խորհրդանշող հատիկները¹⁴: Ամփոփելով՝ վերոյիշեալ զարդանախշերի խորհրդանշական նշանակութիւնը, գալիս ենք այն եզրայանգման, որ գդալնոցը նոյնացում է կնոջ կերպարի, ծնելիութեան, կեանքի շարունակելիութեան, տոհմի յարատեւման գաղափարի հետ:

ԳԴԱԼԻ ԵՒ ԳԴԱԼՆՈՑԻ ԾԻՍԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Գդալն ու գդալնոցը կենցաղային իր լինելուց զատ, ներգրաւուած են նաեւ ծիսաշարերում:

Հարսանեկան ծէսի շրջանակներում ժողովուրդը գդալը կիրառել է որպէս հարստութեան, տան բարօրութեան խորհրդանիշ: Բորչալուի գաւառում մի սովորոյթ կար, երբ մականները (փեսայի երիտասարդ ընկերները) հարսնացուի տանից փորձում էին միքանի հաց ու գդալ գողանալ եւ փեսայի տուն տանել, որպէսզի հարսի հայրական տան հարստութիւնը փոխանցուէր փեսային. իսկ հարսի հարազատները իրենց կողմից հսկում էին, որպէսզի նման բան տեղի չունենար: Իսկ եթէ մականները հարսի տանից շերեփ գողանային, ապա հաւատում էին, որ հարսը տնտեսող կը լինի: Նոր Բայազէտի գաւառում եզմորթեքից յետոյ մարդ էին ուղարկում հրաւերք անելու եւ ով համաձայնում էր հարսանիքին մասնակցելու, մի փայտէ գդալ էր նուէր ստանում¹⁵: Այստեղ մենք հանդիպում ենք մի երեւոյթի, երբ հարսանեկան ծէսում գդալը գործածում էր որպէս իւրատեսակ հրաւիրատոմս, ինչպէս նաեւ հրաւերքը ընդունած հիւրերի քանակը իմա-

¹⁴ Ստեփանեան, էջ 163:

¹⁵ Ե. Լալայեան, «Նոր-Բայազէտի գաւառ», *Ազգագրական հանդէս, հոր.* 19, 1910, էջ 16:

նալու միջոց: Սասունում ընդունուած էր, որ նորահարսը տան շէմից ներս մտնելուց առաջ պարտաւոր էր մի նուռ կոտրել՝ դռանը հարուածելով, իսկ փեսան՝ աներոջ տանից գողացուած գդալը: Շատ կարեւոր էր, որ նորապսակները մէկ անգամից կարողանային կոտրել նուռն ու գդալը՝ փորձելով ցոյց տալ իրենց ուժը եւ պայքարը չար ուժերի դէմ: Մուսա Լեռում հարսանքաւորներին դիմաւորող հարսի մայրը փեսային նուիրում էր պղնձէ մի պնակ մէջը՝ երկու գդալ¹⁶ եւ փեսան պարեցնում էր այս խորհրդանշական նուէրը: Այսկերպ հարսի մայրը մաղթում էր, որ ամուսնացող զոյգը մինչեւ կեսանքի վերջը միեւնոյն պնակից օգտուի, ինչը ենթադրում է զոյգի յաւերժ միասին լինելու գաղափարը:

Ժամանակակից փայտագործ վարպետները հիմք ընդունելով հարսանեկան ծէսում գդալի խորհուրդը, արդիականացնում են այն եւ պատրաստում «ամուսնութիւն» կոչուող գդալներ, որոնք ներկայացնում են բռնակի ծայրերից շրթայակապ երկու գդալ: Այսպիսի գդալների նմուշներ ցուցադրում են Շարամբէեանի անուան թանգարանում եւ Փայտարուեստի Թանգարանում:

Հարսնառի երգերի մէջ նոյնպէս հանդիպում ենք դրուագի, որտեղ հարսնացուն երգի միջոցով խնդրում է մօրը որ մայրը ջարդի իր գդալը եւ նետի այգին.

Դըգալըս կոյրեցէք, մարիկ,
Բախճան նետեցէք¹⁷.

Գդալ ջարդել-այգին նետելը բաժանումի խորհուրդն ունի, ջարդուած գդալը կարծես թէ նոյնացում է ամուսնացող աղջկայ հետ, ով այլեւս հայրական տան անդամ չի համարուում: Զաւախքի բանահիւսութեան մէջ կոտորուող գդալի խորհրդին հանդիպում ենք պանդխտութեան երգերում.

Գդալըս կոտրաւ, մայրիկ ջան
Պարտէզը քցիր,
Իմ բաժին ճաշը, մայրիկ ջան,
Աղքատներուն բաժանիր¹⁸:

Պանդխտութեան երգի այս տողերում կոտորուող գդալը տնից որդու հեռանալն է խորհրդանշում, այսինքն գդալ կոտրելու երեւոյթը պահպանել է բաժանումի խորհուրդը:

¹⁶ Գ. Շագոյեան, *Եօթ օր, եօթ գիշեր, հայոց հարսանիքի համայնապատկեր*, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն» հրատ., Երեւան, 2011, էջ 308:

¹⁷ Ն. Վարդանեան, *Հարսնառի երգերի բնոյթն ու հիմնական մոտիւաշարը*, *Էջմիածին*, 2013:Գ, էջ 44:

¹⁸ Վ. Բդոյան, *Զաւախքի հայոց ազգագրութիւնը եւ բանարուեստը*, ԵՊՀ հրատ., Երեւան, 2014, էջ 571:

Գդալներից երբեմն պատրաստում էին նաեւ տիկնիկներ. գդալը ներկում էին եւ տալիս դէմքի պատկեր, իսկ բռնակի վրայ կտոր էին ամրացնում որպէս հագուստ: Այս տեսակ գդալէ տիկնիկները օգտագործում էին երեկոյեան զուարճանք-ներկայացումների ժամանակ¹⁹:

Ժամանակակից փայտագործ վարպետները հիմք ընդունելով գդալի բանահիւսութեան եւ ծէսի մեջ ունեցած խորհրդաբանութիւնը, արդիականացնում են այն եւ պատրաստում գդալների եւ գդալնոցների տարբեր տեսակներ՝ տալով դրանց ժամանակակից լուծումներ, որոնք արտաքին ձեւի եւ չափսերի առումով տարբերում են աւանդականներից: Աստածի լաւ օրինակ է «Ամուսնութիւն» կոչուող գդալները, որոնք բռնակի ծայրերից շղթայակապ երկու գդալ են: Այսպիսի գդալների նմուշներ ցուցադրում են Յ.Շարամբէեանի անուան Ժողովրդական Արուեստների Թանգարանում եւ Փայտարուեստի Թանգարանում: Շղթայակապ գդալներում ամփոփում է զոյգի միասնութեան գաղափարը եւ համատեղ կեանքի մեկնարկը: Այսպիսի գդալները ամուսնանալ պատրաստուող զոյգերի համար դառնում են համատեղ կեանքը խորհրդանշող նուէրներ եւ կենցաղում չեն կիրառւում: Ժամանակակից հարսանիքներում գդալը իր ծիսական խորհուրդը պահպանել է նաեւ փայտէ գդալ - տարրուկների տեսքով, որնց վրայ գրւում են սիրոյ արտայայտութիւններ կամ պարզապէս բարեմաղթանքներ:

Այսօր էլ պահպանում են գդալների հետ կապուած որոշ աւանդոյթներ, օրինակ հարսանիքների ժամանակ փեսաների մայրերը նորահարսերի բերանին մեղրով լի գդալը հակառակ ուղղութեամբ են դնում, որպէսզի հարսի լեզուն «կարճ» լինի, իսկ ատամհատիկի ծէսին յաճախ արծաթէ գդալներ են նուիրում փոքրերին:

Ի տարբերութիւն գդալների, շերեփը գդալնոցում մէկ հատ պէտք է լինէր, քանի որ շերեփը տնտեսութեան մէջ կնոջ իշխանութեան խորհրդանշն էր եւ պատկանում էր տան մեծմօրը: Հարսանեկան կատակ երգերում սկեսրոջը ասում էին, որ հարսը եկել է շերեփը իր ձեռքից խլելու, ակնարկելով տան մեծի իշխանութեան կորուստը: Իսկ Ժողովրդի մէջ ընդունուած կարծիք կայ, որ մէկ շերեփը երկու կնոջ ձեռքին տարակարծութիւնների պատճառ կարող է հանդիսանալ: Աղծնիքի հովտային շրջաններում հարսնաճը (հարսնառ) դիմատրող փեսայի մայրը՝ աջ ձեռքին շերեփ ձախին հաց, մօտենում է զարդարուած հարսնաձիւն, շերեփով թեթեւ խըփում ձիւն ճակատին, մի կտոր հաց տալիս կենդանուն, ապա շերեփն ու հացը յանձնում հարսին, որպէս տանտիկնութեան փոխանցման խորհր-

¹⁹ *Народы Кавказа; том 2* (Կովկասի ժողովուրդները, հտր. 2), ԽՍՀՄ ԳԱ, Մոսկուա, 1962, էջ 562-63:

դանիշ²⁰: Եթե այստեղ շերեփը տան մեծմօր իշխանությունն էր ընդգծում նորահարսի հանդեպ, ապա նախահարսանեկան ծեսում շերեփը կնոջ հանդեպ տղամարդու իշխանության խորհրդանիշն էր: Օրինակ անցելու, երբ միջնորդին ուղարկում էին աղջկայ ծնողների մօտ, տղայի ծնողները սանր ու շերեփ էին կապում տան սեանը²¹: Սանրը նրա համար էր, որ միջնորդն իր առաքելությունը յաջողությամբ կատարել էր և հարսանիքի մեկնարկը հարթ ու անխոչընդոտ ընթացք ունենար: Իսկ շերեփը այս պարագայում ընդգծում էր ապագա փեսայի իշխանությունը: Շերեփի՝ որպես տղամարու իշխանության խորհրդանիշի, հանդիպում ենք նաև Բորչալուի գաւառի մի սովորոյթի մէջ, որտեղ ըստ Լալայեանի՝ երբ տղամարդու բացակայութեան կինը ստիպուած էր հաւ մորթել, շերեփ էր դնում ոտքերի արանքում, նոր կատարում մորթը: Այս կերպ կինը ցանկանում էր մոլորեցնել սրբերին եւ տղամարդ ձեւանալ, քանի որ Ժողովրդի կարծիքով կնոջ մորթածը անսուրբ էր եւ այդ գործով զբաղւում էին միայն տղամարդիկ²²:

Ժողովրդական տօնի մէջ շերեփը իր խորհրդանշականութեամբ գործածում է Բարիկենդանի տօնին: Ուտիս տատի կերպարը ամբողջացնում է իւղոտ ու առատ կերակուրների խորհրդանիշ շերեփը: Լօռեցիների պատկերացմամբ Բարիկենդանի վերջին օրը Մեծ Պահքը հսկող պապը՝ Ակլատիզը, շերեփով հարուածում էր Ուտիս տատին եւ դուրս հանում տանից, որպէսզի պահքի շրջանում նա իր մսեղէն կերակուրներով չզայթակղի մարդկանց, եւ Ուտիս տատին երիտասարդները հանդիսատրութեամբ գլորում էին սարի գագաթից²³: Իսկ պահքի ամարտից յետոյ, Ակլատիզը Ուտիս տատի շերեփի հարուածների ներքոյ դուրս էր հանում տանից:

Հայաստանի տարբեր շրջաններում մի ծիսակարգ կար. երբ տան ընտանի կենդանին անհետանում էր գէլկապի ծիսակարգ էին կատարում, որպէսզի գայլի բերանը «կապուի» եւ կորած կենդանուն չվնասի: Կորած կենդանու տէրը աղօթքներ էր հնչեցնում եւ հմայական արարողություններ

²⁰ Ռ. Նահապետեան, *Աղծնիքահայերի ամուսնահարսանեկան սովորոյթներն ու ծէսերը XIX դ. երկրորդ կէս-XX դ. սկիզբ, Պատմագագագրական ուսումնասիրութիւն*, ԵՊՀ տպարան, Երեւան, 2004, էջ 26:

²¹ Դ. Վարդումեան, Է. Կարապետեան, *Հայաստանի կոլտնտեսականների ընտանիքը եւ ընտանեկան կենցաղը XIX դ. երկրորդ կէս-XX դ. սկիզբ, պատմագագագրական ուսումնասիրութիւն*, ԵՊՀ տպարան, Երեւան, 1963, էջ 110:

²² Ե. Լալայեան, «Բորչալուի գաւառ», *Ազգագրական հանդէս, հրդ. 9*, 1908, էջ 248:

²³ Հ. Խառատեան, *Տօներ եւ ցօնահանդէսի մշակոյթը Հայաստանում*, «ՍԱՐՎԱՐԴ ՀՐԱՏ» ՍՊԸ հրատ., Երեւան, 2010, էջ 93-4:

կատարում՝ շերեփը կապելով սեանը, թելը եօթ անգամ հանգոյց անելով եւ այսկերպ խորհրդանշական ձեւով կապքի մէջ առնելով գայլի բերանը: Իսկ երբ կենդանին անվնաս տուն էր վերադառնում, հանգոյցները բացում էին, շերեփը սեան վրայից իջեցնում՝ այդկերպ «արձակելով» նաեւ գայլի բերանը²⁴:

Այսօր գդալնոցները կենցաղում կիրառութիւնից դուրս են մնացել եւ որպէս կենցաղային իր անձանօթ են շատերին: Փոխարէնը յուշանուէրների վաճառքի տաղավարներում յաճախ կարելի է հանդիպել գդալնոցներ, որոնք յատկապէս զբօսաշրջիկներին ներկայացում են որպէս հայկական մշակոյթի տարր: Բազմազան են նաեւ Հայաստանի տարբեր տեսարժան վայրերի պատկերներով կամ հայկական խորհրդանիշերով նկարազարդ յուշանուէր գդալները: Զբօսաշրջիկներից բացի յուշանուէր գդալնոցներով հետաքրքրուած են նաեւ հայերը, ովքեր քիչ թէ շատ տեղեկութիւններ ունեն գդալնոցի իմաստային նշանակութեան մասին, եւ քիչ չեն դէպքերը, երբ գդալնոցը ամուսնացող զոյգի համար հանդիսանում է նորաստեղծ ընտանիքի գաղափարը խորհրդանշող նուէր:

Նկար 1.- Փայտէ գդալ, Ի. դարասկիզբ, Հայոց Ազգագրութեան Թանգարան (ՀԱԹ). 4.- Ամուսնութիւն, Փայտարուեստի Թանգարան (ՓԹ)

²⁴ H. Marutyan, “Wood,” *Armenian Folk Arts, Culture, and Identity*, Indiana University Press, China, 2001, էջ 107-09:

Նկար 2, Փայտե շերեփ, Ի. դարասկիզբ. 5.- Փայտե գդալնոց, ԺԹ. դարավերջ.
7.- Յորենի ցողուններից հիստած գդալնոց, 1930ականներ (ՀԱԹ)

Նկար 6.- Կարպետագործ գդալնոց, 1970-80ականներ. 3.- Փայտե գդալ, Ի.
դարասկիզբ, ՓԹ

Նկար 8.- Գդալնոցներ, Ի.
դարասկիզբ, ՀԱԹ

SPOONS AND SPOON-BOXES IN THE ARMENIAN FESTIVE-RITUAL SYSTEM

(Summary)

MARY AVETISSIAN (meryavetisyan1984@gmail.com)

The study provides extensive information on the traditions of woodworked spoons and spoon-boxes, which were a part of wooden tableware. It reveals the symbolism of their decorative motifs, their mode of use and their place in Armenian cultural ethnography and tradition.

The article offers a broad view of the usage of and folk beliefs related to wooden spoons in different parts of the Armenian Highland.

The article notes, however, that currently only a part of these old rituals, traditions, and popular beliefs have survived. At the same time, these wooden spoons have become quite fashionable and are used as decorative ethnographic art, displayed or given as gifts to newly married couples, symbolizing unity, fertility, family, etc.

The article concludes that the shift in the function and usage of these wooden spoons has facilitated new exposure and a new life for them as well as bringing them out of the museums. As souvenirs, these reshaped Armenian wooden spoons have become a specimen of reinvented and renewed Armenian ethnographic decorative art.